

Μεικτὰ συναισθήματα.—Δὲν λείπει καὶ τὸ φαινόμενον τῶν λεγομένων μεικτῶν συναισθημάτων, καθ' ὃ τὸ αὐτὸ πρόσωπον διεγείρει ἡμῖν συγχρόνως καὶ ἀγάπην καὶ μῖσος. Ἐὰν φαντασθῶμεν ὅτι ἀγαπώμενον ὑφ' ἡμῶν πρόσωπον ἔχει φιλικὸν δεσμὸν μετὰ τινος, ὃν μισοῦμεν, θὰ συναισθανθῶμεν πρὸς ἐκεῖνο ἀγάπην καὶ συγχρόνως μῖσος. Ὅπερ δὲ πάλιν εἶναι, καθ' ἑαυτό, αἷτιον λύπης καὶ πρόξενον μίσους, τοῦτο, καθ' ὅσον ὁμοιάζει πρὸς ἄλλο παραίτιον χαρᾶς, θὰ μισῶμεν ἅμα καὶ θὰ ἀγαπῶμεν· θὰ μισῶμεν μὲν ἐκεῖνο καθ' ἑαυτό, θὰ ἀγαπῶμεν δὲ πάλιν, καθ' ὅσον ἔχει ὁμοιότητα πρὸς τὸ ἄλλο τὸ πρόξενον ἡμῖν χαρᾶς. Ἡ τοιαύτη κατάστασις, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ αἰωρεῖται μεταξὺ δύο ἀντιθέτων συναισθημάτων, καλεῖται *ταλάντευσις*, *κύμανσις* (*fluctuatio*), ἔχει δὲ πρὸς τὸ συναίσθημα ὡς ἡ ἀμφιβολία πρὸς τὴν φαντασίαν¹. Αἰτία τῶν μεικτῶν συναισθημάτων εἶναι πραδήλως ἅ τῶν παραστάσεων συνειρμός· κατὰ τοῦτον παράστασις τις ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνείδησιν ἑτέραν, εἰς ἣν ἀκολουθεῖ ἀνάλογον (ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀντίθετον) συναίσθημα. Ὡς δὲ αἱ παραστάσεις, συνείρονται καὶ τὰ συναισθήματα μετ' ἀλλήλων. Ἐάν ποτε δύο συναισθήματα παρήχθησαν συγχρόνως ἐν τῇ ψυχῇ, ἡ ἐπάνοδος τοῦ ἑτέρου ἐξ αὐτῶν θὰ ἐπαγάγῃ τὴν ἐπάνοδον τοῦ ἄλλου².

Ἐλπίς καὶ φόβος.—Οὐ μόνον ἡ εἰκὼν τοῦ παρόντος ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ παρελθόντος ἢ τοῦ μέλλοντος πράγματος διεγείρει συναίσθημα χαρᾶς ἢ λύπης, πλὴν ὅτι τὰ ἐκ τοιούτων εἰκόνων γεννώμενα συναισθήματα δὲν εἶναι σταθερά, ἀλλὰ διαταράττονται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὑπὸ εἰκόνων ἄλλων πραγμάτων, ἕως οὗ κτηθῇ ἡ περὶ τῆς ἐκβάσεως βεβαιότης. Ἐντεῦθεν προέρχεται ἡ ἐλπίς καὶ ὁ φόβος. Ἐλπίς (*spes*) εἶναι ἀσταθῆς χαρὰ προερχομένη ἐκ τῆς εἰκόνης μέλλοντος ἢ παρελθόντος πράγματος, περὶ οὗ τῆς ἐκβάσεως ἀμφιβάλλομεν· φόβος δὲ (*metus*) τὸναντίον εἶναι

τινα, χωρὶς νὰ γινώσκωμεν τὴν αἰτίαν (αὐτ. 3; Affect. defin. 8 καὶ 9. πρβλ. 3; 15. schol.).

1. Αὐτ. 3, 16 καὶ 17.

2. Αὐτ. 3; 14.

ἀσταθῆς λύπη γεννωμένη ὡσαύτως ἐκ τῆς εἰκόνας πράγματος ἀμφιβολοῦ¹. Ἐκ τοῦ ὀρισμοῦ καθίσταται σαφές ὅτι ἡ ἐλπίς καὶ ὁ φόβος εἶναι συναφῆ καὶ ἀχώριστα, πρὸς δ' ἔτι ἀσταθῆ καὶ ἀβεβαία συναισθήματα· ἐκείνη μὲν εἶναι ἀβεβαία χαρὰ (*inconstans laetitia*), οὗτος δὲ ἀβεβαία λύπη (*inconstans tristitia*). Δὲν ὑπάρχει δηλαδὴ οὔτε ἐλπίς ἄνευ φόβου οὔτε φόβος ἄνευ ἐλπίδος. Καὶ τῶ ὄντι ὁ ἐλπίζων κατέχεται ὑπὸ χαρᾶς ἐπὶ τῇ εἰκόνι ποθουμένου ἀγαθοῦ, ἅμα δὲ καὶ ὑπὸ τινος λύπης ἐπὶ τῇ ἀβεβαιότητι τῆς ἐκβάσεως· ὁ δὲ φοβούμενος πάλιν κατέχεται μὲν ὑπὸ λύπης ἐπὶ τῇ εἰκόνι πράγματος μισητοῦ, ἅμα δὲ καὶ ὑπὸ τινος χαρᾶς φανταζόμενος ὅτι ἐνδέχεται νὰ μὴ ἐπισυμβῆ ἐκεῖνο. Καὶ ὁ ἐλπίζων καὶ ὁ φοβούμενος ἴστανται μετέωροι ταλαντευόμενοι μεταξὺ χαρᾶς καὶ λύπης· ἡ δὲ κατάστασις αὕτη διαρκεῖ μέχρις οὗ ἀρθῆ ἢ ἀμφιβολία περὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ πράγματος, τουτέστι μέχρις οὗ λήξη ἢ ἀβεβαιότης διὰ τῆς πληρώσεως τῆς ἐλπίδος ἢ τῆς ἐπαληθεύσεως τοῦ φόβου. Ἐὰν ἀπὸ τῶν συναισθημάτων ἐκείνων ἀρθῆ ἢ ἀμφιβολία, ἡ μὲν ἐλπίς καθίσταται ἀσφάλεια (*securitas*)², ὁ δὲ φόβος γίνεται ἀπελπισμὸς (*desperatio*)³, τουτέστι χαρὰ ἢ λύπη γεννωμένη ἐκ τῆς εἰκόνας πράγματος, ὅπερ ἠλπίσαμεν ἢ ἐφοβήθημεν⁴.

Οὐχ ἥττον ποιεῖ χαρὰν ἢ λύπην ἢ σκέψις τῆς καταστάσεως

1: Αὐτ. 3; 18, schol. 2 « *S p e s nihil aliud est quam inconstans laetitia; orta ex imagine rei futurae vel praeteritae, de cuius eventu dubitamus. M e t u s contra inconstans tristitia ex rei dubiae imagine etiam orta* ». Πρβλ. αὐτ. *Affect. defin. 12* καὶ 13.

2. Ἀσφάλεια εἶναι ἡ χαρὰ ἢ γεννωμένη ἐκ τῆς παραστάσεως μέλλοντος ἢ παρελθόντος πράγματος, περὶ οὗ πᾶσα αἰτία ἀμφιβολίας ἐξέλιπεν (αὐτ. 3, *affect. defin. 14*).

3. Ἀπελπισμὸς εἶναι ἡ λύπη ἢ γεννωμένη ἐκ τῆς παραστάσεως μέλλοντος ἢ παρελθόντος πράγματος, περὶ οὗ πᾶσα αἰτία ἀμφιβολίας ἐξέλιπε. (αὐτ. *definit. 15*).

4. Αὐτ. 3, 18, αὐτ. *Affect. defin. 12-16*. Ἡ ἐκ τῆς διαψεύσεως τῆς ἐλπίδος προερχομένη λύπη καλεῖται ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου παραδόξως « τύψις συνειδήσεως » (*morsus conscientiae*).

τοῦ ὑποκειμένου τῆς ἀγάπης ἢ τοῦ μίσους ἡμῶν¹. χαίρομεν μὲν ἐπὶ τῇ χαρᾷ λυπούμεθα δ' ἐπὶ τῇ λύπῃ τοῦ ἀγαπωμένου καὶ δὴ καὶ τοσοῦτῳ ἰσχυρότερον, ὅσῳ ἐντονώτερον εἶναι τὸ συναίσθημα τοῦτο (τῆς χαρᾶς ἢ τῆς λύπης) εἰς τὸ ἀγαπώμενον πρόσωπον· καὶ ἀγαπῶμεν μὲν τὸν ποιοῦντα χαρὰν, μισοῦμεν δὲ τὸν ἐπάγοντα λύπην εἰς τὸ ὑποκείμενον τῆς ἀγάπης ἡμῶν². Ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ χαίρομεν μὲν ἐπὶ τῇ λύπῃ, λυπούμεθα δ' ἐπὶ τῇ χαρᾷ μισητοῦ ἡμῖν προσώπου καὶ δὴ καὶ τοσοῦτῳ ἰσχυρότερον, ὅσῳ ἐντονώτερον εἶναι τὸ ἀντίθετον συναίσθημα τοῦ μισουμένου· καὶ ἀγαπῶμεν μὲν τὸν ἐπιφέροντα λύπην, μισοῦμεν δὲ τὸν προξενοῦντα χαρὰν εἰς τὸν ὑφ' ἡμῶν μισούμενον³. Πᾶν ὅ, τι φανταζόμεθα ὅτι ποιεῖ χαρὰν εἰς ἡμᾶς αὐτούς καὶ τὰ ἀγαπητὰ πρόσωπα, τείνομεν νὰ δεχθῶμεν· τοῦναντίον δὲ τείνομεν νὰ ἀρνηθῶμεν πᾶν τὸ προξενοῦν λύπην⁴.

Ἰδίᾳ ἀγαπῶμεν τοὺς στενότερον πρὸς ἡμᾶς συνδεδεμένους, τὰ μέλη τοῦ οἴκου, τῆς κοινωνικῆς τάξεως καὶ τοῦ ἔθνους ἡμῶν· διὸ καὶ μισοῦμεν μὲν πάντα μισοῦντα τὰ προσφιλῆ ταῦτα ὑποκείμενα, ἀγαπῶμεν δὲ πάντα ἀγαπῶντα αὐτά⁵.

Συγγενῆ πρὸς τὰ προηγουμένα συναίσθημα τὰ.—Πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, οὓς οὔτε ἀγαπῶμεν οὔτε μισοῦμεν, διατιθέμεθα, κατὰ τινὰ μίμησιν, συμπαθῶς. Ἡ μίμησις αὕτη, καθ' ὅσον μὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν λύπην, καλεῖται « οἰκτος », καθ' ὅσον δὲ ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐπιθυμίαν, ὀνομάζεται « ζῆλος ». Ζῆλος, ἀμιλλα (aemulatio) εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ ἐπιθυμία πράγματός τινος ἐγγεννωμένη ἡμῖν ἐκ τούτου, ὅτι φανταζόμεθα ἄλλους ὁμοίους πρὸς ἡμᾶς ὡς ἔχοντας τὴν αὐτὴν ἐπιθυμίαν. Ἡ εἰκὼν δηλαδὴ τῆς ἐπιθυμίας ἄλλων, πρὸς ἡμᾶς ὁμοίων, ποιεῖ

1. Ὁ φανταζόμενος τὴν καταστροφὴν τοῦ ἀγαπωμένου λυπεῖται, ὁ δὲ φανταζόμενος τὴν διάσωσιν αὐτοῦ χαίρει· ὁ φανταζόμενος τὴν καταστροφὴν τοῦ μισουμένου χαίρει (αὐτ. 2, 19 καὶ 20).

2. Αὐτ. 3, 21 καὶ 22.

3. Αὐτ. 3, 23-25.

4. Αὐτ. 3, 25.

5. Ἡ ἀγάπη ἢ τὸ μῖσος ἐκτείνεται καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν ἢ τὸ αὐτὸ ἔθνος (αὐτ. 3, 45 καὶ 46).

ἡμᾶς νὰ συναισθανώμεθα τὴν αὐτὴν ἐκείνοις ἐπιθυμίαν. Εἶναι λοιπὸν ὁ ζῆλος εἶδος μιμήσεως, καλοῦμεν δὲ κατὰ συνήθειαν ζήλω τὴν ἐκεῖνον, ὅστις μιμεῖται ὅ, τι κρίνομεν ὡς τίμιον, ὠφέλιμον καὶ εὐάρεστον¹. Οἶκτος (commiseratio) δ' εἶναι λύπη προερχομένη ἐκ τῆς δυστυχίας ἑτέρου, ἢ, ἀκριβέστερον εἰπεῖν, λύπη παρομαρτοῦσα εἰς τὴν παράστασιν κακοῦ ἐπισυμβάντος εἰς ἄλλον, ὃν φανταζόμεθα ὅμοιον ἡμῖν. Καὶ εἶναι σημειῶδες τοῦτο, ὅτι συμπάθειαν καὶ οἶκτον συναισθανόμεθα οὐ μόνον πρὸς τοὺς ἀγαπωμένους ἀλλὰ καὶ πρὸς ἄλλους, ἀρκεῖ μόνον νὰ κρίνωμεν ὡς ὁμοίους πρὸς ἡμᾶς².

Συναισθανόμενοι συμπάθειαν οὐ μόνον πρὸς ἀγαπητὰ πρόσωπα ἀλλὰ καθόλου καὶ πρὸς πάντας, ὅσους νομίζομεν ἡμῖν ὁμοίους, εἶναι εὐλόγον νὰ εὐνοῶμεν μὲν τοὺς ὠφελοῦντας τοὺς ἄλλους, νὰ μισῶμεν δὲ τοῦναντίον τοὺς ζημιοῦντας καὶ βλάπτοντας αὐτούς. Ἐντεῦθεν οἱ προσήκοντες ὀρισμοὶ τῆς εὐνοίας καὶ τῆς ἀγανακτήσεως. Εὐνοία μὲν (favor) εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τοὺς ποιῶντας ἀγαθὸν εἰς ἕτερον· ἀγανακτήσεις δὲ (indignatio) τὸ μῖσος πρὸς τὸν προξενοῦντα κακὸν εἰς ἄλλον³. Οὕτω δὴ ἐκ τῆς συμπαθείας καὶ τοῦ οἶκτου προέρχεται ἡ πρὸς βοήθειαν καὶ εὐεργεσίαν ἐπιθυμία, ἥτοι ἡ εὐμένεια (benevolentia)⁴, ἔτι δὲ ἡ εὐσπλαγχνία (misericordia), ἥτοι ἡ ἀγάπη, ἐφ' ὅσον κατέχει τὸν ἄνθρωπον κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ χαίρη μὲν ἐπὶ τῷ καλῷ τοῦ ἄλλου νὰ θλίβηται δὲ ἐπὶ τῷ κακῷ αὐτοῦ⁵.

1. Αὐτ. 3, 27, schol. 1. Affect. definit. 33.—Θὰ ἔπρεπεν ἴσως ἐνταῦθα νὰ διαστείλωμεν τὰς συγγενεῖς πρὸς εὐνοίας, τὴν ἀπλήν δηλονότι μίμησιν ἢ ἐπιθυμίαν τοῦ παρ' ἄλλοις καλοῦ, τὴν εὐγενῆ ἀμιλλαν, καὶ τὴν λύπην ἐπὶ ἀλλοτρίῳ ἀγαθῷ, ἥτοι τὴν ζηλοτυπίαν τὴν προσεγγίζουσαν πρὸς τὸν φθόνον καὶ τὸ μῖσος.

2. Αὐτ. 3, 22, schol. αὐτ. Affect. definit. 18. « Commiseratio est tristitia, concomitante idea mali, quod alteri, quem nobis similem esse imaginamur, evenit » πρβλ. αὐτ. prop. 27 καὶ schol. 1.—Τὸν οἶκτον ἀποφαίνει ὁ Σπινόζας, ὡς θὰ ἴδωμεν ἀλλαχοῦ, ἀνωφελῆ καὶ περιττόν.

3. Αὐτ. 3, 22, schol. 3, 27, schol. 1. αὐτ. Affect. definit. 19 καὶ 20.

4. Αὐτ. 3, 27, schol. 2. αὐτ. Affect. definit. 35. « Benevolentia est cupiditas benefaciendi ei, cujus nos miseret ».

5. Αὐτ. 3, Affect. definit. 34.

Ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ οἰκτίρη μὲν τοὺς δυστυχοῦντας, νὰ φθονῇ δὲ τοὺς εὐτυχοῦντας· καὶ εἶναι τὸ πρὸς τούτους μῖσος τοσοῦτω μεῖζον, ὅσω τις μᾶλλον ἀγαπᾷ τὸ ὑπὸ τοῦ φθονομένου κατεχόμενον πράγμα. Ἡ αὐτὴ λοιπὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ιδιότης ποιεῖ μὲν τοὺς ἀνθρώπους οἰκτίρμονας καὶ φιλαλλήλους, ποιεῖ δὲ μισαλλήλους καὶ φθονερούς¹ καὶ φιλοδόξους². Φθόνος (invidia) εἶναι τὸ μῖσος, ἐφ' ὅσον κατέχει τὸν ἀνθρώπον κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ θλίβηται μὲν ἐπὶ τῇ εὐτυχίᾳ τοῦ ἄλλου νὰ χαίρη δὲ ἐκ τοῦ ἐναντίου ἐπὶ τῇ ἀτυχίᾳ αὐτοῦ³. Βλέπομεν, λέγει, ὅτι οἱ ἀνθρώποι κλίνουσι φύσει πρὸς τὸ μῖσος καὶ τὸν φθόνον, τὴν δὲ κλίσιν ταύτην προάγει ἡ ἀγωγή· διότι οἱ γονεῖς συνήθως παρορμῶσι τὰ τέκνα πρὸς τὴν ἀρετὴν, ὡς μόνον κέντρον μεταχειριζόμενοι τὰς τιμὰς καὶ τὸν φθόνον⁴. Στηλιτεύων δὲ ὁ φιλόσοφος τὰς κακίας ταύτας παρατηρεῖ πρὸς ἄλλοις ὅτι «φθόνος εἶναι αὐτὸ τὸ μῖσος» (invidia est ipsum odium)⁵ καὶ ὅτι «τὸ μῖσος οὐδέποτε δύναται νὰ εἶναι καλὸν» (odium numquam potest esse bonum)⁶.

Συναφῆ πρὸς τὸ μῖσος εἶναι τὰ συναισθήματα τῆς ὀργῆς καὶ τῆς ἐκδικήσεως. Ὀργὴ μὲν (ira) εἶναι ἡ ἐπιθυμία καὶ τάσις, ὅπως προξενήσωμεν κακὸν εἰς ἀνθρώπον, ὃν μισοῦμεν· ἐκδικήσις δὲ (vindicta) ἡ ἐπιθυμία καὶ τάσις πρὸς ἀνταπόδοσιν ἐπιγενομένου ἡμῖν κακοῦ⁷.

Ἵπερ ἡ φανία καὶ ἄλλα συναισθήματα.—Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ μίσους καὶ ἄλλων συναφῶν συναισθημάτων⁸. Ἐνταῦθα προσῆκον εἶναι νὰ σημειωθῇ ἡ τοῦ

1. Ἐὰν πολλοὶ ἀγαπῶσιν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πράγμα, συναισθάνονται πρὸς ἀλλήλους μῖσος καὶ φθόνον. (Αὐτ. 3, 31, schol. 3, 32. 35).

2. Αὐτ. 3, 32, schol. πρβλ. 3, 29, schol. 3, 56, schol. Affect. definit. 44.

3. Αὐτ. 3, 24, schol. 3, 32, schol. αὐτ. affect. definit. 23.

4. Αὐτ. 3, 3, schol.

5. Αὐτ. 3, 55, Demon.

6. Αὐτ. 4, 45.

7. Αὐτ. 3, 40, schol. 2, 3, Affect. definit. 36 καὶ 37.

8. Ἀκριβῆς καὶ λεπτομερῆς εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου ἐξέτασις τῶν πρὸς

ἀνθρώπου κλίσις εἰς τὸ νὰ ὑπερτιμᾷ μὲν ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἀγαπωμένους, νὰ ὑποτιμᾷ δὲ τοὺς μισουμένους. Καὶ ἡ μὲν χαρὰ ἢ ἐκ τῆς ὑπερτιμῆσεως ἑαυτοῦ εἶναι ἡ ὑπερηφανία, ἡ δ' ἐκ τῆς ὑπερτιμῆσεως ἄλλου χαρὰ καλεῖται ἐξάίρετος τιμή, τέλος δὲ ἡ χαρὰ ἢ ἐκ τῆς ὑποτιμῆσεως ἄλλου εἶναι καὶ λέγεται περιφρόνησις¹. Ὑπερηφανία (*superbia*) εἶναι εἶδος παραληρήματος, καθ' ὃ ὁ ἄνθρωπος μετ' ἀνοικτῶν ὀφθαλμῶν ὄνειρεύεται ἑαυτὸν ὡς ἱκανὸν πρὸς πάντα, ὅσα μόνον διὰ τῆς φαντασίας συλλαμβάνει, θεωρεῖ δὲ ταῦτα ὡς πραγματικά καὶ ἀγάλλεται ἐπὶ τούτοις, ἀδυνατῶν νὰ φαντασθῇ ὅ, τι ἀποκλείει τὴν ὑπαρξιν αὐτῶν καὶ ὃ, τι περιορίζει τὴν πρὸς ἐνέργειαν ἰδίαν αὐτοῦ δύναμιν².

Παραπλησίως λέγεται ἀλλαχοῦ³ ὅτι ὑπερηφανία εἶναι ἡ ἐκ τῆς φιλαυτίας ὑπερτίμησις ἑαυτοῦ, ἡ ἐσωτερικὴ εὐαρέστησις (*acquiescentia in se ipso*), ἐφ' ὅσον καταλαμβάνει τὸν ἄνθρωπον κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ ὑπερτιμᾷ ἑαυτόν. Ἐναντία πρὸς τὴν ὑπερηφανίαν εἶναι ἡ ὑποτίμησις ἑαυτοῦ, ἡ ταπεινότης, ἡ ἀτολμία (*abjectio*), ἡ ἐκ δειλίας δηλονότι ὑποτίμησις ἑαυτοῦ· κατὰ ταύτην ἐξ ὑπερμέτρου φόβου τῆς αἰσχύνης δὲν τολμᾷ τις νὰ πράξῃ ὅσα ἄλλοι ὅμοιοι αὐτῷ τολμῶσι⁴. Προέρχονται δὲ ἢ τε μεγίστη ὑπερηφανία καὶ ἡ μεγίστη ἀτολμία ἐκ τῆς μεγίστης ἀγνοίας ἑαυτοῦ, τῆς ἐλλείψεως δηλονότι αὐτοσυνειδησίας⁵, καὶ μαρτυροῦσιν ἀμφοτέραι μεγίστην τῆς ψυχῆς ἀδυναμίαν⁶.

τὴν ἀγάπην καὶ τὸ μῖσος συγγενῶν συναισθημάτων καὶ πραγμάτων, περὶ ὧν ὁ παρῶν τόπος δὲν ἐπιτρέπει νὰ εἰπωμεν πλείονα. (Αὐτ. 3, 32 ἐξ.).

1. Αὐτ. 3, 26, schol.

2. Ἐνθ. ἄνωτ.

3. Ἐν τοῖς ὀρισμοῖς τῶν συναισθημάτων. *Affect. definit.* 28 καὶ 29.

4. Ἐνταῦθα γίνεται ἡ λεπτὴ παρατήρησις ὅτι ἡ ταπεινότης καὶ ἡ ἀτολμία εἶναι σπανιώτατα· διότι αὐτὴ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἀντιμάχεται, ὅσον δύναται, πρὸς τὰ συναισθήματα ταῦτα. Διὸ καὶ οἱ συνήθως φημιζόμενοι ὡς ἀτολμοὶ καὶ ταπεινοὶ εἶναι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τὰ μάλιστα φιλόδοξοι καὶ φθονεροί. (αὐτ. 3, *Affect. definit.* 28 καὶ 29).

5. Αὐτ. 4, 55. Πρβλ. 3, *Affect. definit.* 28 καὶ 29.

6. Ἐκ τῶν δύο τούτων κακιῶν ἡ ἀτολμία δύναται νὰ διορθωθῇ εὐκολώτερον ἢ ἡ ὑπερηφανία· διότι ἡ δευτέρα, καθὰ συναίσθημα χαρᾶς, εἶναι ἰσχυρο-

Μετὰ σπανίας ἀγγινοίας καὶ βαθείας γνώσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς διαλαμβάνει ὁ φιλόσοφος καὶ περὶ ἄλλων συναισθημάτων καὶ παθῶν, οἷα εἶναι ἡ κενοδοξία καὶ ἡ αἰσχύνη, ἡ ἐσωτερικὴ γαλήνη καὶ ἡ μετάνοια¹, ἡ κολακεία καὶ ἡ ἐρασμιότης², ὁ ἔπαινος καὶ ὁ φόγος³, τὸ θάρρος καὶ ἡ μικροψυχία⁴, ὁ θαυμασμός καὶ ἡ καταφρόνησις⁵ καὶ ἄλλα.

Τὰ ποικίλα καὶ μυρία συναισθήματα⁶ ἀνάγονται, ὡς εἶδομεν, εἰς τρία πρῶτα καὶ ἀρχέγονα, τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὴν χαρὰν καὶ

τέρα (αὐτ. 4, 56, πρβλ. αὐτ. 4, 18). Μετὰ περισσῆς ἀκριβείας καὶ θαυμαστῆς ψυχολογικῆς διαρατικότητος περιγράφονται ἀκολουθῶς (4, 57) τὰ ἴδια γνωρίσματα τοῦ ὑπερηφάνου καὶ μάλιστα ἡ ὑπ' αὐτοῦ ὑποτίμησις τῶν ἄλλων, ἔτι δὲ ἡ σχέσις καὶ συγγένεια ὑπερηφανίας καὶ ἀτολμίας.

1. Αὐτ. 3, 30, schol. 3, 51, schol. 4, 52. 54. 55, πρβλ. 3, Affect. definit. 25 - 32. 35.

2. Ἡ κολακεία [οὐχὶ «φιλοδοξία», ὡς συνήθως μεταφράζεται κακῶς, διότι ἡ λέξις *ambitio* ἐνταῦθα δὲν ἔχει τὴν στενὴν σημασίαν τῆς φιλοδοξίας, τῆς μεταπορεύσεως (ζητήσεως) ἀρχῆς, ἀλλὰ σημαίνει γενικώτερον τὴν τάσιν πρὸς τὸ ἀρέσκειν, τὴν κολακείαν (ἄλλος ὁ λόγος ὅτι αἰτία καὶ σκοπὸς εἶναι ἡ φιλαρχία)]—ἡ κολακεία λοιπὸν εἶναι τὸ πράττειν ἢ παραλείπειν τι, ὅπως ἀρέσκωμεν εἰς ἄλλους, μάλιστα δὲ ὅταν μετὰ τοσαύτης θερμῆς προσπαθῶμεν νὰ ἀρέσκωμεν εἰς τὸ πλῆθος, ὥστε δὲν ὀκνοῦμεν νὰ ἐνεργῶμεν ἐπὶ ζημία ἡμῶν αὐτῶν ἢ ἄλλου. Ἐν πάσῃ ἄλλῃ περιπτώσει [ὅταν μὴ συμβαίῃ ζημία] καλεῖται συνήθως ἡ τοιαύτη τάσις ἐρασμιότης, «ἀνθρωπισμὸς καὶ ἐγκάρδιος καλωσύνη», *humanitas* (αὐτ. 3, 29, schol. Affect. definit. 43).

3. Ἐνθ. ἄνωτ.

4. Αὐτ. 3, 51, schol. Affect. definit. 40 καὶ 41.

5. Εἶδη τοῦ θαυμασμοῦ εἶναι ἡ ἐκπληξις (*consternatio*), ὁ σεβασμός (*veneratio*) καὶ ἡ φρίκη (*horror*)· ὁ πρὸς τὰς ἀρετὰς σεβασμός, συνεζευγμένος μετ' ἀγάπης καὶ σεβασμοῦ, καλεῖται ἀφοσίωσις (*devotio*). Ἐκ δὲ τῆς καταφρονήσεως γεννᾶται ὁ χλευασμός (*irisio*) καὶ ἡ ἀπαξίωσις (*dedignatio*). (αὐτ. 3, 52, schol. πρβλ. αὐτ. Affect. definit. 4 καὶ 5. 11).

6. Τὰ συναισθήματα καὶ αἱ συνθέσεις (συνδυασμοὶ) αὐτῶν εἶναι δυσαρίθμητοι. Ὑπάρχουσι τόσα εἶδη συναισθημάτων, ὅσα καὶ τὰ εἶδη τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν (αὐτ. 3, 56, schol.).

τὴν λύπην¹, διαφέρουσι δὲ κατὰ τε τὸ διεγεῖρον αὐτὰ ἀντικείμενον καὶ κατὰ τὸ συναισθανόμενον ὑποκείμενον· διότι οὔτε πάντες οἱ ἄνθρωποι οὔτε ὁ αὐτὸς πάντοτε διατίθεται ὁμοίως πρὸς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα². Διὸ καὶ λέγεται προσφυῶς ὅτι τὸ συναίσθημα δεικνύει μᾶλλον τὴν παροῦσαν διάθεσιν τοῦ σώματος ἢ τὴν φύσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ πράγματος³.

Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν τριῶν ἀρχηγόνων συναισθημάτων γεννῶνται παντοῖα ἄλλα συναισθήματα καὶ ταλαντεύσεις τῆς ψυχῆς. Οὕτως ὑπὸ ἐξωτερικῶν αἰτίων κατὰ πολλοὺς τρόπους κινούμεθα καὶ μετεωριζόμενοι ταλαντευόμεθα, ὡς τὰ ὑπ' ἐναντίων ἀνέμων ταραττόμενα κύματα, ἀγνοοῦντες ὁποῖον θὰ εἶναι τὸ τέλος ἡμῶν καὶ ἡ μοῖρα (*nostri eventus et fati inscii*)⁴.

Ἐνεργητικὰ συναισθήματα.— Πλὴν τῶν εἰρημένων συναισθημάτων, ἅτινα εἶναι πάθη ἢ παθήματα τῆς ψυχῆς, ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα συναισθήματα χαρᾶς καὶ ἐπιθυμίας, ἀνήκοντα εἰς τὴν ψυχὴν, καθ' ὅσον ἐνεργεῖ⁵. "Ὅταν δηλαδὴ ἡ ψυχὴ λαμβάνῃ σαφεῖς καὶ ἐναργεῖς ἐννοίας, ὅταν νοῆ σαφῶς καὶ εὐκρινῶς, ἤτοι ὅταν ἐνεργῇ ἐκφαίνουσα τὴν οὐσίαν καὶ δύναμιν αὐτῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν μεταβαίνῃ εἰς μείζονα τελειότητα, τότε δὴ συναισθάνεται χαράν. Ἡ χαρὰ καὶ τὰ ἄλλα συναισθήματα,

1. Τὰ συναισθήματα τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης ἔχουσιν αἰτίαν τὴν ἐννοίαν ἐξωτερικοῦ τινος πράγματος ἢ ἐσωτερικοῦ. "Ὅθεν καὶ διακρίνονται τὰ συναισθήματα εἰς τρεῖς τάξεις, ἤτοι 1) εἰς συναισθήματα ἐπιθυμίας (ὡς ἡ νοσταλγία, ἡ ἄμιλλα, ἡ εὐγνωμοσύνη, ἡ εὐμένεια καὶ ἄλλα)· αὐτ. 3, *Affect. definit.* 32-48.) 2) εἰς συναισθήματα χαρᾶς καὶ λύπης ἀπὸ ἐξωτερικῆς αἰτίας (ὡς ὁ θαυμασμός, ἡ ἀγάπη, τὸ μῖσος καὶ ὅσα ἄλλα· αὐτ. 4-24· 3) εἰς συναισθήματα χαρᾶς καὶ λύπης ἀπὸ ἐσωτερικῆς αἰτίας (ὡς ἡ ψυχικὴ γαλήνη, ἡ ταπεινότης, ἡ μετάνοια, ἡ ὑπερηφανία, ἡ ἀτολμία, ἡ δόξα, ἡ αἰσχύνη)· αὐτ. 25-31.

2. Αὐτ. 3, 51. 56 καὶ 57.

3. 5, 36, *schol.*

4. Αὐτ. 3, 59, *schol.*

5. 3, 1 καὶ 3. 1, *prop.* « καθ' ὅσον ἔχει ἡ ψυχὴ σαφεῖς ἐννοίας, κατὰ τοσοῦτον ἐνεργεῖ· καθ' ὅσον δ' ἔχει ἀσαφεῖς, πάσχει ».

ἄτινα ἀναφέρονται εἰς τὴν ψυχὴν ἐνεργοῦσαν, δύνανται νὰ ὀνομασθῶσιν ἐνεργητικὰ συναισθήματα¹.

Πᾶσαι αἱ πράξεις αἱ ἀπορρέουσαι ἐκ τῶν συναισθημάτων, ἄτινα ἀναφέρονται εἰς τὴν ψυχὴν ὡς νοοῦσαν, ἀνάγονται εἰς τὴν καρτερίαν, ἀνδρείαν (*fortitudo*), διακρινομένην εἰς τὴν εὐψυχίαν καὶ τὴν μεγαθυμίαν. Ἐὐψυχία, εὐτονία καὶ ἰσχύς ψυχῆς (*animositas*) εἶναι ἡ ἔλλογος ἐπιθυμία πρὸς διατήρησιν τῆς ἰδίας ὑπάρξεως². Μεγαθυμία δέ, γενναιοφροσύνη (*generositas*) εἶναι ἡ ἔλλογος ἐπιθυμία πρὸς βοήθειαν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ πρὸς σύναψιν φιλίας μετ' αὐτῶν³. Ἡ μὲν εὐψυχία ἀφορᾷ εἰς τὴν ὠφέλειαν τοῦ ἐνεργοῦντος μόνον, ἡ δὲ μεγαθυμία καὶ εἰς τὴν ὠφέλειαν ἑτέρου. Ἐκείνης μὲν εἶδη εἶναι ἡ ἐγκράτεια, ἡ νηφαλιότης, ἡ ἐν τοῖς κινδύνοις ἐτοιμότης πνεύματος καὶ τὰ τοιαῦτα, ἐμφαίνοντα δύναμιν ψυχῆς (καὶ οὐχὶ πάθος)· ταύτης δ' εἶναι εἶδη ἡ μετριοφροσύνη, ἡ ἐπιείκεια καὶ ὅσα ἄλλα⁴.

Τὰ συναισθήματα καὶ πάθη δὲν καταστέλλονται οὐδὲ καταλύονται ἄλλως ἢ μόνον ὑπ' ἄλλων ἀντιθέτων καὶ ἰσχυροτέρων⁵. Οὕτω τὰ παθητικὰ συναισθήματα τὰ καταθλίβοντα καὶ βασανίζοντα ἡμᾶς δύνανται νὰ δαμασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἐντόνων συναισθημάτων τῆς χαρᾶς, ἣν γεννᾷ ἡ ἀληθῆς γνῶσις (γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ)⁶. τὰ ἐνεργητικὰ ἄρα πάθη καταστέλλουσι τὰ παθητικά.

Τὰ συναισθήματα ἔχουσι μεγάλην ῥοπὴν ἐπὶ τὸν βίον τοῦ ἀν-

1. Αὐτ. 3, 58.— Εἰς τὴν ψυχὴν ἐνεργοῦσαν οὐδὲν συναίσθημα λύπης ἀνήκει ἀλλὰ μόνον συναισθήματα χαρᾶς καὶ ἐπιθυμίας· ἡ λύπη, ὡς ἐλαττοῦσα ἢ κωλύουσα τὴν νοητικὴν τῆς ψυχῆς τάσιν, ἀντίκειται εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς, διὸ καὶ ἀποκλείεται ὅλως τῶν ἐνεργητικῶν συναισθημάτων (3, 59).

2. Αὐτ. 3, 59, schol. « *Animositatem intelligo cupiditatem, qua unusquisque conatur, suum Esse ex solo rationis dictatione conservare* ».

3. Ἐνθ. ἀνωτ. « *Per generositatem autem cupiditatem intelligo, qua unusquisque ex solo rationis dictatione conatur reliquos homines iuvare et sibi amicitiam jungere* ».

4. Αὐτ. 3, 59, schol. αὐτ. *Affect. definit.* 48. πρβλ. 4, *Append.* 25.

5. Αὐτ. 4, 7.

6. Αὐτ. 4, 8 καὶ 14.

θρώπου¹, ἐκ δὲ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἐνεργητικῶν συναισθημάτων ἤρτηται ἡ ἠθικότης.

Ἡ περὶ συναισθημάτων καὶ παθῶν διδασκαλία, εἰς ἣν δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκτείνωμεν τὸν λόγον εὐρύτερον, ἐνέχει πολλὴν πρωτοτυπίαν καὶ ἀνήκει εἰς τὰ ἀξιολογώτατα μέρη τοῦ σπινοζικοῦ φιλοσοφήματος.

6. ΒΟΥΛΗΣΙΣ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Β ο ὑ λ η σ ι ς.— Ἡ περὶ βουλήσεως θεωρία δὲν εἶναι ἀπλῆ καὶ ὁμοειδής. Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν παρίσταται ἡ βούλησις οὐχὶ ὡς δύναμις τῆς ψυχῆς (ἀπόλυτος ἢ ἐλευθέρα δύναμις τοῦ θέλειν ἢ μὴ θέλειν)² ἀλλ' ἀπλῶς ὡς γενικὴ ἔννοια περιληπτικῆ τῶν ἐπὶ μέρους βουλήσεων, βουλημάτων³. Ἡ βούλησις δὲν εἶναι ἔφεσις καὶ ἐπιθυμία (*cupiditas*), καθ' ἣν ἡ ψυχὴ ἐπιδιώκει ἢ ἀποκρούει τι, ἀλλὰ μόνον δεξιότης καὶ εὐχέρεια (*facultas*), καθ' ἣν ἡ ψυχὴ ἀποδέχεται ὅ, τι εἶναι ἀληθές καὶ ἀρνεῖται ὅ, τι εἶναι ψευδές. Ἡ τοιαύτη βεβαίωσις (κατάφασις) ἢ ἄρνησις (ἀπόφασις) ὑπάρχει ἀχώριστος ἀπὸ τῆς ἐννοίας· οὐδ' εἶναι δυνατόν νὰ νοήσωμεν ἀλήθειάν τινα χωρὶς νὰ βεβαιώσωμεν αὐτήν. Ἡ βεβαίωσις, ἐπὶ παραδείγματος, καθ' ἣν αἱ γωνίαι παν-

1. Ἡ δύναμις τῶν συναισθημάτων ἀναπτύσσεται ἐν τῷ τετάρτῳ μέρει τῆς Ἠθικῆς.

2. Ὁ Σπινόζας ἀρνούμενος τὴν περὶ δυνάμεων τῆς ψυχῆς θεωρίαν ἀποφαίνει ἐκεῖνας ὡς καθαρὰ πλάσματα, μεταφυσικὰ ὄντα ἢ καθολικὰς ἐννοίας ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους πραγμάτων σχηματισθείσας (αὐτ. 2, 48, schol.) [καὶ ὁμοῦς ἐν τῷ αὐτῷ σχολίῳ λέγει ὁ φιλόσοφος περὶ τῆς βουλήσεως ὡς δυνάμεως τοῦ καταφάσκειν καὶ ἀποφάσκειν].

3. Δὲν ὑπάρχει ἄρα ἐν τῇ πραγματικότητι καθολικὴ τις βούλησις ὡς δύναμις τῆς ψυχῆς ἀλλὰ μόνον μερικαὶ (καθ' ἐκάστας) βουλήσεις (2, 49, Dem.). Ἡ καθόλου βούλησις ἔχει, λέγει, πρὸς ταύτην καὶ ἐκείνην τὴν βούλησιν (πρὸς τὰς μερικὰς βουλήσεις), ὡς ἔχει ἡ « λιθότης » (*lapiditas*) πρὸς τοῦτον καὶ ἐκεῖνον τὸν λίθον, ἢ ὡς ἡ « ἀνθρωπότης » πρὸς τὸν Πέτρον καὶ τὸν Παῦλον, τουτέστιν ὡς ἔχει ἡ συγκεχυμένη καὶ ὑπὸ τῆς φαντασίας σχηματισθεῖσα παράστασις πρὸς τὰ πραγματικὰ ὄντα (αὐτ. 2, 48, schol.).

τὸς τριγώνου ἰσοῦνται πρὸς δύο ὀρθάς, δὲν δύναται νὰ γίνῃ μηδὲ νὰ νοηθῇ ἄνευ τῆς ἐννοίας τοῦ τριγώνου¹. Ἡ κατανόησις τῆς τοιαύτης ιδιότητος τοῦ τριγώνου εἶναι ἅμα ἡ βεβαίωσις τῆς ἀληθείας ταύτης· ἡ δ' ἐννοία (ιδέα) τοῦ τριγώνου εἶναι ἐνέργεια τῆς διανοίας, νοητικὴ πράξις, καὶ ὡς τοιαύτη ἐμπεριέχει τὴν κατάφασιν. Ὅλως δ' εἰπεῖν ἡ ἐννοία πράγματός τινος δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη μηδὲ νὰ νοηθῇ ἄνευ βεβαίωσεως. Ἄλλ' ἀφοῦ ἡ βεβαίωσις, ὅπως καὶ ἡ ἄρνησις, ἐχαρακτηρίσθη ὡς βούλησις, φανερόν ὅτι αὕτη ταυτίζεται πρὸς τὴν νόησιν· βούλησις καὶ νόησις εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό².

Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ ἑτέρα ἐκδοχή, κατ' ἄλλην δ' ὅμως ἡ βούλησις ὀρίζεται, καθὰ ἐν τοῖς πρόσθεν εἶδομεν³, ὡς τάσις τῆς ψυχῆς πρὸς αὐτοσυντηρησίαν· κατ' ἐκείνην μὲν εἶναι ἡ βούλησις νόησις, κατὰ δὲ ταύτην εἶναι ὄρμη, εἰς ἣν φαίνεται ὡσεὶ παρεπομένη ἡ νόησις⁴. Πλὴν ὅμως ἀμφότεραι αἱ ἐκδοχαὶ αὗται εἶναι κατὰ βάθος δύο ἀπόψεις ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος· ἀφορῶσι δ' εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ὑπόδειξιν ὅτι αὕτη εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν νόησις καὶ τείνει εἰς τὴν διατήρησιν καὶ προαγωγὴν ἑαυτῆς⁵.

1. Ἡ βούλησις ἀνάγεται οὕτω πως εἰς τὴν νόησιν, εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ ἡ ἐννοία (ἡ ιδέα, ὡς σύλληψις τῆς νοήσεως). Ὁ Σπινόζας δὲν συντάσσεται μετὰ τοῦ Καρτεσίου φρονοῦντος ὅτι ἡ βούλησις εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς νοήσεως, εὐρυτέρα αὐτῆς καὶ ἐλευθέρα. Ἐκ τοῦ ἐναντίου γνωματεύει ὅτι ἡ βούλησις συνακολουθεῖ μετὰ τῆς νοήσεως καὶ γνώσεως· ὅταν αὕτη παύηται, παύεται καὶ ἐκείνη· ὅταν αὕτη εἶναι ἀσαφὴς καὶ σκοτεινὴ, τότε καὶ ἐκείνη εἶναι ἐφεκτικὴ· ἐὰν ὁ ἄνθρωπος περιήρχετο εἰς τὴν θέσιν τοῦ ὄνου τοῦ Βουριδανοῦ, θὰ ἀπέθνησκεν ἐκ τῆς πείνης (2, 49, schol.).

2. Αὐτ. 2, 49, corol. « voluntas et intellectus u n u m et i d e m est ». αὐτ. Demonst. « voluntas et intellectus nihil praeter ipsas singulares volitiones et ideas sunt. At singularis volitio et idea unum et idem sunt, ergo voluntas et intellectus u n u m et i d e m sunt ».

3. Ἰδὲ σελ. 329 ἐξ.

4. Ἡ παρ' ἄλληλα ἐξέτασις τῶν χωρίων 2,49, corol. καὶ 3,9, schol. δεικνύει ὅτι ὁ φιλόσοφος ὀρίζει τὴν βούλησιν κατὰ δύο διαφόρους τρόπους. κατὰ μὲν τὸν πρῶτον κρατεῖ ἡ νόησις, κατὰ δὲ τὸν δεύτερον ἡ βούλησις (ὄρμη).

5. Πάντως εἶναι ἔλλειμμα τὸ ὅτι δύο πράγματα οὐχὶ ἀκριβῶς τὰ αὐτά, δηλοῦνται διὰ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος (βούλησις).

Ἄ ν ά γ κ η.—“Ὅπως ποτ’ ἂν ἔχη, ἡ βούλησις, μάλιστα δὲ ὡς τάσις θεωρουμένη, προέρχεται ἐκ τινος αἰτίας· εἴτε κινεῖται ὑπ’ ἐξωτερικῶν αἰτίων εἴτε ῥυθμίζεται ὑπὸ τῆς ἐνδομύχου ἡμῶν φύσεως, εἶναι ἀναγκαστὴ καὶ οὐχὶ ἐλευθέρα. Ἡ βούλησις δηλαδὴ εἶναι τρόπος τῆς νοήσεως καὶ κατ’ ἀκολουθίαν δ’ ἕκαστον βούλημα δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ μηδὲ νὰ τεθῆ εἰς ἐνέργειαν, εἰ μὴ κινήθῃ ὑπὸ ἑτέρας αἰτίας, ἢ δ’ αἰτία πάλιν αὕτη (μὴ κινήθῃ) ὑπ’ ἄλλης καὶ οὕτω καθεξῆς ἐπ’ ἄπειρον. Καὶ ἂν δὲ ὑποτεθῆ ὅτι ἡ βούλησις εἶναι ἄπειρος, πρέπει καὶ τότε νὰ τεθῆ εἰς ὑπαρξιν καὶ ἐνέργειαν ὑπὸ τοῦ θεοῦ, οὐχὶ βεβαίως ὡς ἀπείρου ὑποστάσεως θεωρουμένου ἀλλ’ ὡς ἔχοντος κατηγορημα, ὅπερ ἐκφράζει τὴν ἄπειρον καὶ αἰωνίαν οὐσίαν τῆς νοήσεως. “Ὡστε, καθ’ οἷονδῆποτε τρόπον καὶ ἂν νοηθῇ ἡ βούλησις, εἴτε ὡς πεπερασμένη, εἴτε ὡς ἄπειρος, πάντως ἀπαιτεῖ αἰτίαν κινουσαν αὐτὴν εἰς ὑπαρξιν καὶ ἐνέργειαν· ὅθεν δὲν δύναται νὰ κληθῆ ἐλευθέρα αἰτία ἀλλὰ μόνον ἀ ν α γ κ α ί α ἢ ἀ ν α γ κ α σ τ ῆ (necessaria vel coacta)¹.

Ἐ λ ε υ θ ε ρ ί α.—Εἰ καὶ ἡ βούλησις ἡμῶν ἔχει πάντοτε αἰτίαν κινουσαν αὐτὴν καὶ κατ’ ἀκολουθίαν εἶναι ἀναγκαστὴ, ὅμως φανταζόμεθα συνήθως ὅτι εἴμεθα ἐλεύθεροι². Τοῦτο δὲ συμβαίνει διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι ἔχομεν μὲν ἐπίγνωσιν τῶν πράξεων ἡμῶν ἀλλ’ ἀγνοοῦμεν τὰς αἰτίας, ὑφ’ ὧν κινούμεθα εἰς τὰς πράξεις. “Ε-

1. Αὐτ. 1,32, Demon. πρβλ. 2,48, Demon. « Ἡ ψυχὴ εἶναι βέβαιος καὶ ὠρισμένος τρόπος (παραλλαγή) τῆς νοήσεως, τούτου δ’ ἕνεκα δὲν δύναται νὰ εἶναι ἐλευθέρα αἰτία τῶν πράξεων αὐτῆς, τουτέστιν ἀδυνατεῖ νὰ ἔχη τὴν ἀπόλυτον δύναμιν τοῦ νὰ βούληται ἢ νὰ μὴ βούληται· ὀφείλει νὰ κινῆται πρὸς τοῦτο ἢ ἐκείνο τὸ βούλημα ὑπὸ αἰτίας, ἢ τις ὡσαύτως κινεῖται ὑπὸ ἑτέρας καὶ αὕτη πάλιν ὑπ’ ἄλλης αἰτίας καὶ οὕτω καθεξῆς ».

2. Οὐδὲν θὰ ἐκώλυε τοὺς ἀνθρώπους νὰ πιστεύωσιν ὅτι ἐνεργοῦσιν πάντοτε ἐλευθέρως, ἂν μὴ ἐγίνωσκον ἐκ πείρας ὅτι πράττομεν πολλά, ἐφ’ οἷς μετανοοῦμεν· πρὸς δὲ ὅτι πολλάκις, ὑπὸ ἀντιθέτων καταθλιβόμενοι συναισθημάτων, βλέπομεν μὲν τὰ κρείττονα πράττομεν δὲ τὰ χείρονα, κατὰ τὴν ῥῆσιν τοῦ ποιητοῦ (Ὀβιδίου) « video meliora probaque, deteriora sequor » (αὐτ. 3,2, schol.).—Ἡ ἐμπειρία λοιπὸν ἀφυπνίζει ἀπὸ τῆς πλάνης καὶ δεικνύει ὅτι δὲν εἴμεθα πράγματι ἐλεύθεροι.

χοντες συνείδησιν τῶν ἰδίων ἡμῶν πόθων καὶ ἐνεργειῶν πιστεύομεν ὅτι εἴμεθα ἐλεύθεροι ῥυθμισταὶ αὐτῶν. Κατὰ τοιοῦτον τρόπον καὶ τὸ νήπιον πιστεύει ὅτι ἐλευθέρως ὀρέγεται τοῦ γάλακτος, τὸ δὲ ὠργισμένον παιδίον ὅτι ἐλευθέρως ποθεῖ τὴν ἐκδίκησιν καὶ ὁ δειλὸς τὴν φυγὴν. Ὡσαύτως καὶ ὁ μεθύων πιστεύει ὅτι κατ' ἐλευθέραν τῆς ψυχῆς βουλήν (ἀπόφασιν) λέγει πράγματα, ὅσα νήφων δὲν θὰ ἔλεγεν. Ὁμοίως ὁ παραφρονῶν, ὁ φλύαρος, τὸ παιδίον καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι πλεῖστοι πιστεύουσιν ὅτι λέγουσιν ἐξ ἐλευθέρας τῆς ψυχῆς βουλής, ἐνῶ ἀληθῶς ἀδυνατοῦσι νὰ δαμάσωσιν ἣν ἔχουσι πρὸς τὸ λέγειν ὀρμὴν¹.

Σχετικαὶ ἔννοιαὶ ἀγαθὸν καὶ κακόν.—“Ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι ἐλευθέρ², τοῦτο συνάδει πρὸς τὴν κρατοῦσαν πάντων ἀνάγκην· τὸ αἰώνιον καὶ ἄπειρον ὄν, ὅπερ καλεῖται θεὸς ἢ Φύσις, ἐνεργεῖ κατὰ τὴν αὐτήν, καθ' ἣν καὶ ὑπάρχει, ἀνάγκην. Πάντα δηλαδὴ προωρίσθησαν ὑπὸ τοῦ θεοῦ καὶ δὴ καὶ οὐχὶ ἐξ ἐλευθέρας βουλήσεως ἀλλ' ἐκ τῆς ἀπολύτου φύσεως καὶ ἀπείρου

1. Καὶ ὅταν ὀνειρευώμεθα, λέγει, ὅτι λαλοῦμεν, πιστεύομεν ὅτι λαλοῦμεν ἐξ ἐλευθέρας βουλής· ἀλλ' ὅμως δὲν λαλοῦμεν πράγματι, ἢ, ἐὰν λαλοῦμεν, τοῦτο συμβαίνει ἐξ αὐτομάτου κινήσεως τοῦ σώματος. Ὀνειρευόμεθα ὅτι κατ' ἐλευθέραν ἡμῶν βουλήν ἀποκρύπτομέν τι ἢ ὅτι πράττομεν πράξεις, ἅς ἐγρηγορότες δὲν θὰ ἐπράττομεν. Καὶ ἐρωτᾶται· μήπως ὑπάρχουσιν ἐν τῇ ψυχῇ δύο εἰδῶν βουλαί, ἀποφάσεις δηλονότι φανταστικαὶ καὶ ἀποφάσεις ἐλεύθεραι; Ἄλλ' « ὅσοι πιστεύουσιν ὅτι λαλοῦσιν ἢ σιγῶσιν ἢ πράττουσιν τι ἐξ ἐλευθέρας βουλής, οὗτοι ὀνειρεύονται μετ' ἀνοικτῶν ὀφθαλμῶν ». (Αὐτ. 1, Append. 3,2, schol.). Λοιπὸν πλανώμενοι οἱ ἄνθρωποι πιστεύουσι συνήθως ὅτι εἶναι ἐλεύθεροι. Ἀλλὰ μὴν καὶ ὁ ἀπὸ τινος ὕψους καταπίπτων λίθος, ἐὰν εἶχεν ἐπίγνωσιν καὶ λαλιάν, θὰ ἐπίστευε καὶ θὰ ἔλεγεν ὅτι πίπτει ἐξ ἐλευθέρας βουλήσεως, ἐνῶ θὰ ἠγνόει ὅτι αἰτία τῆς πτώσεως εἶναι ἡ ἔλξις τῆς γῆς (αὐτ. 3,2, schol. πρβλ. Ἐπίμετρον (Append.) τοῦ πρώτου μέρους καὶ Ἐπιστ. 58).

2. Ἐπιζητῶν ὁ Σπινόζας νὰ θεμελιώσῃ τὴν περὶ ἀνάγκης θεωρίαν αὐτοῦ ἀποκρούει παντοίας ἀντιρρήσεις (ἐπιθ. ἰδία 3,2, schol.), τὴν δὲ μεταμέλειαν ἐρμηνεύει ὡς συναίσθημα λύπης, κατ' ἔθος καὶ παράδοσιν συνδεθὲν πρὸς ὠρισμένας πράξεις· ἢ ἐπὶ τινι πράξει μετάνοια εἶναι ἀνάλογος τῆς ἀγωγῆς ἐκάστου (3, Affect. definit. 27).

δυνάμεως αὐτοῦ· ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς θείας φύσεως προέρχονται ἀφεύκτως, κατὰ τὰ ἤδη εἰρημένα, ἄπειρα πράγματα κατὰ μυρίους τρόπους· πάντα προέρχονται ἐκ τινος αἰωνίας ἀνάγκης καὶ ἀπολύτου τελειότητος¹. Ἄλλ' οἱ ἄνθρωποι ὅμως συνήθως ὑπολαμβάνουσιν ὅτι τὰ πάντα ἐν τῇ φύσει κινουῦνται, ὡς καὶ αὐτοί, πρὸς τι τέλος, καὶ ὅτι αὐτὸς ὁ θεὸς κατευθύνει πάντα πρὸς ὠρισμένον σκοπὸν ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ ἀνθρώπου², εἰς ἣν προκατάληψιν παρεϊκύσθησαν οἱ ἄνθρωποι ὑπὸ τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐνεργείας. Ἐπειδὴ ποιοῦσι πάντα πρὸς τι τέλος καὶ σκοπὸν, ἦτοι πρὸς τὸ ἑαυτοῖς ὠφέλιμον, διὰ τοῦτο ζητοῦσιν αἰεὶ τῶν γινομένων τελικὰ αἷτια καὶ φαντάζονται πάντα τῆς φύσεως τὰ πράγματα ὡς μέσα καὶ ὄργανα τῆς ἑαυτῶν ὠφελείας. Ἡ τοιαύτη δ' ὅμως περὶ τῶν τελικῶν αἰτίων θεωρία, πλὴν τῶν ἄλλων ἀτοπημάτων, ἀναιρεῖ τὴν ἔννοιαν τῆς τελειότητος τοῦ θεοῦ· διότι, ἐὰν ὁ θεὸς ἐνήργει πρὸς τι τέλος, ἔπρεπε νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ποθεῖ τι, οὔτινος στερεῖται, ἦτοι ὅτι εἶναι ἀτελής. Ὡστε ἡ προκειμένη θεωρία εἶναι σφαλερὰ ἄλλως τε καὶ διότι προσάπτει εἰς τὸν θεὸν ἰδιότητος ἀτόπους³.

Ἐκ σφαλερῶν προϋποθέσεων καὶ ἐκ πλάνης ἐμορφώθησαν ἄλλαι τε πολλαὶ ἔννοιαι, καθὰ ἤδη ἐλέχθη ἀλλαχοῦ⁴, καὶ μάλιστα ἡ τοῦ τελείου καὶ τοῦ ἀτελοῦς. Αὗται δὲν στοιχοῦσι πρὸς τὴν πραγματικότητα ἀλλὰ δηλοῦσι μόνον τὴν ἀνθρωπίνην ἀντίληψιν. Ὅτε οἱ ἄνθρωποι ἐσχημάτισαν καθολικὰς ἔννοιαις καὶ ἐπενόησαν προτύπους τῶν πραγμάτων εἰκόνας, ἤρξαντο νὰ καλῶσιν ἕκαστος τέλειον μὲν ὅ,τι ἔβλεπε συμφωνοῦν πρὸς τὴν καθολικὴν

1. Αὐτ. 1,16 καὶ 32. 1, Append.

2. Οἱ ἐπιχειροῦντες, λέγει, νὰ δείξωσιν ὅτι ἡ Φύσις οὐδὲν ποιεῖ μάτην (τουτέστιν οὐδὲν μὴ χρήσιμον εἰς τοὺς ἀνθρώπους) ἀπέδειξαν ἐν μόνον, ὅτι ἡ Φύσις καὶ οἱ θεοὶ ἔπαθον τὴν αὐτὴν καὶ οἱ ἄνθρωποι παραφροσύνην. Ἄλλ' ἂν ἐγένοντο πάντα χάριν τῶν ἀνθρώπων, διατὶ ποτε ἐγένετο πλῆθος πραγμάτων βλαβερῶν, ἅτινα ἐπέρχονται ὁμοίως καὶ ἀδιακρίτως ἐπὶ ἀδίκους καὶ δικαίους ; (αὐτ. 1, Append. 4, Praef.).

3. Περὶ τῆς ἀρνήσεως τῶν σκοπῶν ἐγένετο ἤδη ἐν τοῖς πρόσθεν ὁ προσήκων λόγος (ἰδ. σελ. 301 ἐξ.).

4. Ἰδὲ Ἐνθ. ἀνωτ. καὶ σελ. 304.

έννοιαν, ἣν εἶχε σχηματίσει περὶ τῶν πραγμάτων τοῦ αὐτοῦ εἶδους, ἀτελές δὲ ὅ,τι ἔβλεπε μὴ συμφωνοῦν πρὸς τὸ ὑπ' αὐτοῦ συληφθὲν ὑπόδειγμα, εἰ καὶ κατὰ τὴν γνώμην τοῦ τεχνίτου τὸ ἔργον ἦτο τέλειον.

Διὰ τὴν αἰτίαν ταύτην καλοῦσιν οἱ ἄνθρωποι τέλεια ἢ ἀτελῆ τὰ πράγματα τῆς φύσεως. Ὅπως τῶν τεχνητῶν ἔργων οὕτω καὶ τῶν φυσικῶν πραγμάτων σχηματίζουσι καθολικὰς έννοιὰς, ἃς θεωροῦσιν ὡς ὑποδείγματα καὶ θεωροῦντες ὑπολαμβάνουσιν ὅτι ἡ φύσις (ἣτις οὐδὲν ποιεῖ κατ' αὐτοὺς ἄνευ σκοποῦ) ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν ὡσαύτως καὶ προβάλλει ἑαυτῇ ὡς σκοπούς. Ὅταν δὲ τι βλέπωσιν ἐν τῇ φύσει γινόμενον, ὅπερ δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸ ἐπινοηθὲν ὑπ' αὐτῶν πρότυπον, νομίζουσιν ὅτι αὐτὴ ἡ φύσις ἐσφάλῃ ἢ ἀπέτυχε καὶ κατέλιπε τὸ πρᾶγμα ἀτελές.

Ἐντεῦθεν φανερόν ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἰθίσθησαν νὰ ὀνομάζωσι τὰ ἐν τῇ φύσει πράγματα τέλεια ἢ ἀτελῆ ἐκ προκαταλήψεως μᾶλλον ἢ ἐξ ἀληθοῦς γνώσεως· διότι, ὡς πολλάκις ἤδη ἐρρήθη, ἡ Φύσις ἐπ' ἀληθείας δὲν ποιεῖ κατὰ τέλος καὶ σκοπόν. Τελειότης λοιπὸν καὶ ἀτέλεια εἶναι πράγματι μόνον τρόποι τοῦ νοεῖν, έννοιαι ἃς εἰθίσθημεν νὰ σχηματίζωμεν συγκρίνοντες πρὸς ἄλληλα τὰ πράγματα τοῦ αὐτοῦ γένους ἢ εἶδους. Ἀνάγομεν συνήθως πάντα τὰ καθ' ἕκαστον εἰς ἐν γένος, ὅπερ καλοῦμεν γενικώτατον (*generalissimum*), ἦτοι εἰς τὴν έννοιαν τοῦ ὄντος, ἐκτεινομένην εἰς πάντα ἀνεξαιρέτως τὰ ἄτομα (*individua*) τῆς Φύσεως. Ἀνάγοντες δὲ πάντα τὰ καθ' ἕκαστον εἰς ἐν γενικώτατον γένος καὶ συγκρίνοντες ἐκεῖνα πρὸς ἄλληλα εὐρίσκομεν ὅτι ἄλλα μὲν ἔχουσι πλειότεραν οὐσίαν καὶ πραγματικότητα ἄλλα δὲ ὀλιγωτέραν· διὸ καλοῦμεν ἐκεῖνα τελειότερα τούτων καὶ περαιτέρω χωροῦντες διακρίνομεν τὰ πράγματα εἰς τέλεια καὶ ἀτελῆ¹.

Ἄγαθὸν καὶ κακόν.—Οὐχὶ διάφορα ἰσχύουσι περὶ τῶν έννοιῶν ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ. Τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν δὲν σημαίνουσί τι «θετικόν», ἐνυπάρχον ἐν τοῖς πράγμασι, καθ' ὅσον ταῦτα σκοποῦνται καθ' ἑαυτά, ἀλλ' εἶναι τρόποι τῆς νοήσεως

1. Αὐτ. 4. Praefat. 1, Append.

ἡ ἔννοιαί σχετικαί¹, σχηματιζόμεναι διὰ τῆς πρὸς ἄλληλα συγκρίσεως τῶν πραγμάτων². Ὅτι οὕτως ἔχει, φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα εἶναι δυνατὸν κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον νὰ θεωρῆται ἀγαθὸν καὶ κακὸν καὶ προσέτι ἀδιάφορον· ἡ μουσική, φέρ' εἰπεῖν, εἶναι εἰς μὲν τὸν ἀθυμοῦντα ἀγαθὴ (καλὴ), εἰς δὲ τὸν πενθοῦντα κακὴ, εἰς δὲ τὸν κωφὸν οὔτε καλὴ οὔτε κακὴ³.

Τὸ ἀτελὲς καὶ κακὸν δηλοῖ μόνον ἔλλειψιν καὶ ἀπουσίαν τοῦ πραγματικοῦ· ἡ ἔννοια ἐκείνου προκύπτει ἐκ τῆς συγκρίσεως πραγμάτων τινος πρὸς ἕτερον πλείονος πραγματικότητος ἢ πρὸς ἐσχηματισμένον πρότυπον. Ἐὰν ὑπῆρχεν ὄντως ἀτελὲς καὶ κακὸν, ἔδει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁ θεὸς ὑπάρχει αἰτία αὐτοῦ· ὅπερ ἄτοπον⁴. Τὸ δ' ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἕκαστον πραγματικόν, καθ' ἑαυτὸ θεωρούμενον, εἶναι τέλειον⁵, μόνον δ' ἐν σχέσει πρὸς ἄλλα φαίνεται ὡς

1. Καὶ ὅμως δὲν θέλει ὁ Σπινόζας νὰ ἀπορρίψῃ ἄλλὰ τὸναντίον διατηρεῖ τὰς ἔννοιαι τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ἐπὶ τῆς συνήθους σημασίας, ὡς πολὺ χρήσιμους, ἐφ' ὅσον θέλομεν νὰ σχηματίσωμεν ἔννοιαν τοῦ ἀνθρώπου ὡς προτύπου (ιδεώδους) τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἀγαθὸν λοιπὸν (καλὸν) ὀνομάζει πᾶν τὸ συντελεστικὸν εἰς τὸ νὰ προσεγγίζωμεν αἰ μᾶλλον πρὸς τὸ ιδεῶδες ἐκεῖνο τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τὸναντίον δὲ κακὸν πᾶν τὸ διακωλυτικὸν τῆς τοιαύτης προσεγγίσεως. Καθ' ὅσον οἱ ἄνθρωποι προσεγγίζουσι πρὸς τὸ ιδεῶδες τοῦτο πλείοτερον ἢ ὀλιγώτερον, κατὰ τοσοῦτο καλοῦνται τελειότεροι ἢ ἀτελεστεροι (αὐτ. 4, Praef.). Οὕτω πως βλέπομεν ὅτι ὁ φιλόσοφος δὲν κατῴρθωσε νὰ ἀπαλλαγῇ ὅλως τῆς ἠθικῆς ἔννοιαι τοῦ σκοποῦ.

2. Τοιαῦται εἶναι καὶ αἱ ἔννοιαι τοῦ ὠραίου καὶ τοῦ ἀσχημοῦ, τῆς τάξεως καὶ τῆς ἀταξίας, τοῦ ἐπαίνου καὶ τοῦ ψόγου, τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας καὶ ὅσαι ἄλλαι. (Αὐτ. 1, Append.). Αἱ τοιαῦται δ' ἔννοιαι εἶναι ὑποκειμενικαὶ καὶ σχετικαί. Εἰς τὸν φιλάργυρον, ὡς καὶ πρόσθεν ἐλέχθη, κάλλιστον εἶναι ἡ ἀφθονία χρημάτων καὶ χείριστον ἡ ἔλλειψις αὐτῶν, εἰς δὲ τὸν φιλόδοξον καλὸν εἶναι ἡ δόξα καὶ κακὸν ἡ ἀδοξία, εἰς δὲ τὸν φθονερὸν καλὸν εἶναι ἡ δυστυχία τοῦ ἄλλου καὶ κακὸν ἡ εὐτυχία αὐτοῦ (αὐτ. 3,39, schol.).

3. Αὐτ. 1, Append. 4, praefat.

4. Ἡ ἔννοια τοῦ κακοῦ εἶναι ἀποτέλεσμα ἀσαφῶν παραστάσεων, ἡ δὲ γνῶσις ἐκείνου εἶναι γνῶσις ἀσαφῆς· διὸ καὶ οὐδεμίαν ἔχει θέσιν παρὰ τῷ θεῷ (αὐτ. 4,64).

5. Αὐτ. Definit. 6. « Per realitatem et perfectionem idem intelligo » [διὰ τοῦ « πραγματικοῦ » ἔννοεῖ ὁ Σπινόζας, ὡς ὕστερον καὶ ὁ "Ἐγε-

ἀτελές. Τὸ κακὸν εἶναι ἔλαττον ἀγαθόν, ἢ ἁμαρτία μικροτέρα ἀρετῆ· ἀγαθὸν καὶ κακόν, ἰσχύς καὶ ἀσθένεια, ἐνέργεια καὶ πάθος διαφέρουσι μόνον κατὰ βαθμόν¹.

Εἰς τὴν ἀπορίαν λοιπὸν καὶ τὴν ἐρώτησιν, πῶς ποτε ἦτο δυνατόν ἐκ τῆς τελειοτάτης τοῦ θεοῦ φύσεως νὰ προέλθωσι τοσαῦται ἀτέλεια, ὅσαι παρατηροῦνται ἐν τῇ Φύσει, ἢ εἰς δυσωδίαν (fotorem) δηλονότι ἐξικνουμένη ἀποσύνθεσις πολλῶν πραγμάτων, ἢ εἰς ναυτίαν κινουῖσα ἀσχημία ἐνίων, ἢ σύγχυσις καὶ ἀταξία, ἢ κακία καὶ κακουργία καὶ ὅσα ἄλλα — εἰς τοιαύτην ἐρώτησιν ἀποκρίνεται ὁ φιλόσοφος ὅτι ἡ τελειότης τῶν πραγμάτων πρέπει νὰ ἐκτιμᾶται ἐκ μόνῃς τῆς φύσεως καὶ τῆς δυνάμεως αὐτῶν καὶ ὅτι δὲν εἶναι τὰ πράγματα διὰ τοῦτο πλειότερον ἢ ὀλιγώτερον τέλεια, διότι ἀρέσκουσιν ἢ ἀπαρέσκουσιν εἰς τὰς αἰσθήσεις τῶν ἀνθρώπων ἢ διότι εἶναι σύμφωνα ἢ ἀντίθετα πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν². Καὶ ἀφοῦ παραδέχεται μόνον τέλεια, θὰ ἠρωτᾶτο πάλιν· ἀλλὰ πόθεν εἶναι αἱ κατὰ βαθμὸν διαφοραὶ τῆς τελειότητος τῶν πραγμάτων; Ἡ ἀπάντησις εἶναι ὅτι ἡ φύσις τοῦ θεοῦ εἶναι ἄπειρος καὶ κατ' ἀκολουθίαν προέρχονται ἐξ αὐτῆς πράγματα ἄπειρα, ὥστε νὰ πληρῶσι πάντας τοὺς δυνατοὺς τῆς τελειότητος βαθμοὺς ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου μέχρι τοῦ κατωτάτου³. ἐν ἄλλοις λόγοις ἡ τελειότης τοῦ σύμπαντος ἀπαιτεῖ τὴν ὑπαρξιν καὶ τῶν φαινομένων ὡς κακῶν⁴.

λος, οὐχὶ ὅ,τι ἀπλῶς ὑπάρχει ἀλλ' ὅ,τι πληροῦται, κατὰ τὸ δυνατόν, δυνάμεως καὶ ιδέας, ἐπομένως τὸ τέλειον].

1. Τὴν αὐτὴν ἐννοίαν θὰ ἴδωμεν ὕστερον ἀναπτυσσομένην εὐρύτερον ὑπὸ τοῦ Λεϊβνιτίου. Εἶναι παράδοξον ὅτι φιλόσοφοί τινες ἠρνήθησαν τὸ κακὸν ἢ ἐξέλαβον αὐτὸ ὡς ἀπλήν στέρησιν τοῦ ἀγαθοῦ. Δὲν εἶναι δ' ὁμῶς πρέπον νὰ ἀρνώμεθα ὅ,τι ἀδυνατοῦμεν νὰ ἐρμηνεύσωμεν. Διότι τὸ κακὸν εἶναι, ἀτυχῶς, οὐχ ἦττον τοῦ ἀγαθοῦ, θέσις καὶ δύναμις, οὐχὶ ψιλὴ ἄρσις καὶ ἄρνησις.

2. Ἐνταῦθα θὰ παρετήρει τις εὐλόγως ὅτι οὕτω πως παύεται ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶναι τὸ κριτήριον· ἐπειτα δέ, διατὶ ἐπιτρέπεται μὲν νὰ βεβαιῶμεν τὴν ὠραιότητα θαυμασίου καλλιτεχνήματος, δὲν ἐπιτρέπεται δὲ νὰ βεβαιῶμεν τὴν ἀσχημίαν ἀηδοῦς τινος τερατουργήματος; Ἀρνούμενοι τὸ ἀτελές καὶ ἀσχημον θὰ ἀρνηθῶμεν οὐχ ἦττον τὸ τέλειον καὶ ὠραῖον.

3. Ὡστε χάριν τῆς ποικιλίας πρέπει νὰ μὴ ὑπάρχωσι πάντα ἐξ ἴσου τέλεια!

4. Εἰς τοὺς ἐρωτῶντας — λέγει ὁ Σπινόζας ἐν τέλει τοῦ πρώτου μέρους